

פרק ג'

היקף הירושלמי

א.- עדי נוסח

- הירושלמי הודפס לראשונה בונציה ללא פירושים בשנת 1523, לפי כ"י ליידין.
- כ"י ליידין הוא כ"י המלא ביותר. הוא מכיל את כל מה שיש בדפוס. הוא נכתב ע"י ר' יחיאל ביר' יקותיאל ביר' בנימין הרופא ברומא, בשנת 1289. ר' יחיאל זה היה כנראה מחברו של ספר "תניא רבתי".
- כ"י רומי מכיל מסכת סוטה, סדר זרעים עד ערלה (כלומר אין בו בכורים). הוא מאד משובש. ובכל זאת יש בו כמה גירסאות משובחות.
- שרידי ירושלמי מן הגניזה: קטעים מברכות, פאה, שבת, פסחים, יומא, דמאי, מעשרות, סוכה, כתובות. בשרידים אלו נשתמר נוסח יותר קדום. הם נכתבו בארצות המזרח ומיצגים מסורת שונה משל המערב. הם משמרים כתיב קדום.

ב.- היקף

כ"י ליידין המלא וכן דפוס ונציה מכילים ארבעה סדרים כמעט מלאים:

1. סדר זרעים כולו - כל י"א המסכתות. הבה נזכור כי בבבלי אין לנו אלא ברכות. הירושלמי מספק כאן א"כ, חומר חדש חשוב מאד. מפרשי המשנה (הרמב"ם, הר"ש ועוד) השתמשו הרבה בירושלמי בפירושים לסדר זרעים.
2. סדר מועד כולו (י"ב מסכתות כולל שקלים שאין לה בבלי), חוץ מארבעת הפרקים האחרונים של מסכת שבת. הסופר של כ"י ליידין רשם אחרי פרק כ' של מסכת שבת: "הדרן עלך רבי אליעזר אוי תולין לא מצאתי ממנו יותר בתלמוד ירושלמי". ומדפיסי ונציה כתבו שם: "באלו הארבעה פרקים שלפנינו לא מצאנו להם בריתות בארבעה העתקות ישנות שהיו לפנינו". בקטעי הגניזה, איין שום קטע מן הפרקים החסרים האלו. יותר מזה: אחד מקטעים אלו מכיל את סוף פרק כ' משבת, ובסופו רשום: "פרק כ"א חסרה מסכתא זו ארבעה פרקים נוטל אדם את בנו, וחבית שנשברה, ושואל אדם מחבירו, ומי שהחשיך בדרך. וימלא ה' חסרונו".
3. סדר נשים כולו (7 מסכתות). סדר נזיקין (7 מסכתות שהן 10 שהרי ב"ק ב"מ וב"ב אחד הן, וכן סנהדרין ומכות אחת הן) חוץ מעדויות, אבות ופרק ג' של מכות. יש כאן א"כ ח' מסכתות, כמו הבבלי, להוציא פרק ג' של מכות. בסוף מכות לפני פרק ג', כתוב בכ"י ליידין: "לא מצאתי גמרא ירושלמית בפרק הזה".

4. מסדר קדשים אין לנו כלום. לעומת זה בבבלי יש לנו ח'ט' מסכתות (אם נביא בחשבון גם את תמיד). נזכיר כי בבבלי, אין לנו מידות וקנים.
5. בסדר טהרות יש לנו רק ג' פרקים ראשונים של נדה. לעומת זה בבבלי יש לנו כל עשרת הפרקים של המסכת. לפני הראשונים היו ז' פרקים ממסכת נדה. ואמנם בתוספות נדה (סו, ע"א, ד"ה ותיבדוק): "וכן משמע בירושלמי בפרק דם הנדה (הוא פרק ז') דפריך ותיבדוק עצמה (הרואה דם מחמת תשמיש) בבעל שני, ומשני לפי שאין כל האצבעות שוות". ובאו"ז (ח"א סי' שני"ו): "וגרסי' בירושלמי סוף נדה ותבדוק וכו'". ובכן פרק ז' היה בשבילם סוף נדה.

ג. - סדר קדשים

למרות שאין לנו כלום מסדר קדשים, הראשונים מעידים שהיה ירושלמי קדשים. ואלה העדויות:

1. הרמב"ם בהקדמה למשנה: "ונמצא מן הירושלמי חמשה סדרים שלמים. אבל סדר טהרות לא נמצא לו תלמוד בשום עניין לא בבלי ולא ירושלמי אלא מסכת נדה כמו שהזכרנו".
  2. המאירי בהקדמתו למסכת אבות: "התלמוד הירושלמי בכל הששה סדרים לבד טהרות".
  3. הרשב"ץ (הוא ר' שמעון בן צמח שגלה מספרד לאלג'יריה יחד עם הריב"ש בשנת קנ"א/1391) כותב בסוף פירושו לקנים: "והסדר החמשי חכמת הוא סדר קדשים וכו'" ובכל הסדר יש תלמוד בבלי וגם ירושלמי זולתי מסכת מדות".
  4. החיד"א מקונן מרה על אובדן ירושלמי קדשים וכותב (שם הגדולים, מערכת ספרים, ערך ירושלמי): "מלבד סדר קדשים ירושלמי שהיה לראשונים וחסר לנו, ועל הרוב כמה קושיות בהרמב"ם בקדשים יתורצו בירושלמי דקדשים חבל על דאבדין".
- אך כל מה שראינו עד עכשיו, זה רק אמירות כלליות. הבה נראה אם יש ציטוטים מירושלמי קדשים.
5. הרמב"ם כותב (הלכות בכורים פ"ב, ה"ו): "וכן אין מביאים בכורים אחר חנוכה, שהבכורים שבכרו אחר חנוכה, הן חשובין משנה הבאה, ויניחם עד אחר עצרת". השגת הראב"ד: "אמר אברהם ואיך יתכן זה, והלא חנוכה קודם שבת הוא והוא שנה שעברה. ונראה לי מפני שהפירות שמתבכרים אחר חנוכה אינן אלא פסולת הפירות והתורה אמרה מראשית, ודינם כתאנים סורות ומרוקנות שלא קדשו, ואפילו אם יניח אותם לא קדשו, ואם הפרישן קודם חנוכה, ועברה עליהן חנוכה ירקבו, והכי איתא בירושלמי במנחות פרק כל קרבנות צבור אחר חנוכה לא קדשו". ר' משה מרגלית בעל "פני משה", כותב: "ודע שיש טעות סופר בדפוס שכתוב בהשגה, שאין ירושלמי על מנחות ומעולם לא היה, וכשכתוב ה' סדרים שלמים אין הכוונה אלא על ד' סדרים ומסכתא אחת, כמו שמדברים על ששה סדרים לגבי הבבלי". אכן, ציטוטו של הראב"ד נמצא בירושלמי בכורים (פ"א, ה"ו): "הפרישן קודם לחנוכה ועבר עליהן חנוכה ונרקבו לאחר חנוכה לא קדשו". והרדב"ז במקום, כותב שהראב"ד כותב נגד מה שכתוב בירושלמי בכורים, והוא מוסיף: "ואנו אין אצלנו ירושלמי לסדר קדשים כדי לראות העניין במקומו". אי"כ

הציטוט של הראב"ד כמות שהוא משובש, ומוכרחים לומר שהמלים "במנחות פרק כל קרבנות צבור" היו בגליון בקשר לעניין סמוך, ושרבבו אותן בפנים. אך העניין שבסוף הלכה ז' הבאה, לקוח מבבלי מנחות, פרק כל קרבנות צבור.

6. הרמב"ם הלכות מכירה (פכ"ז, ה"ח): "האומר לחבירו ראש עבד זה או ראש חמור זה אני מוכר לך הרי זה מכר חציו, וכן הדין בכל אבר שהנשמה תלויה בו. אמר לו יד עבד זה או יד חמור זה אני מוכר לך - משמנין ביניהן (=כמה שווה עבד זה עם יד וכמה הוא שווה בלי יד). וכן הדין בכל אבר שאין הנשמה תלויה בו. אמר לו ראש פרה זו אני מוכר לך לא מכר אלא הראש בלבד שהרי ראשה נמכרת תמיד במטבחים". בעל מגיד משנה (הוא הרב וידל מטולוז בסוף המאה הי"ד בספרד, תלמיד הרשב"א) כותב: "ולא מצאתי אותו בגמרתנו וראוי להיות בירושלמי במסכת ערכין". למעשה זה מצוי בבבלי ערכין (ד, ע"ב). מ"מ אין להביא מכאן ראיה שהיה ירושלמי קדשים בידי הרב המגיד, שהרי הוא כותב "וראוי", משמע שאין לו ירושלמי קדשים, ורק מסתמך על דברי הרמב"ם שהיה דבר כזה. בסיכום אין מובאות מסדר קדשים של הירושלמי, והאמירות של הרמב"ם, המאירי והרשב"ץ הן כלליות, וניתנות לפרשן כדברי ר' משה מרגליות (לעיל).

ד. - ירושלמי קדשים מזויף

העובדה שגדולים כמו המגיד מחזיקים בדעה שהיה סדר קדשים, כנראה על סמך דברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה, קיבלה סימוכין בראשית המאה שלנו ע"י שלמה פרידלנדר שהוציא לאור את מנחות, זבחים, חולין, בכורות ופ"א של ערכין מתלמוד ירושלמי. הוא סיפר כי מצא בתורכיה כ"י משנת 1217, אצל יהודי ספרדי זקן (כלומר סמוך לימי הרמב"ם). הוא תיאר בצבעים את מצבו העתיק של כתב היד ואת כל המאמצים שעשה כדי לשכנע את הזקן לאפשר לו להעתיק בביתו, יומם ולילה, את כתב היד, משך כשבועיים. גדולי ישראל כמו מלבי"ם וחפץ חיים תמכו בתגלית מרעושה זו. ר' זכריה פרנקל כתב אז על הרמב"ם: "משה אמת ותורתו אמת". ר' שלמה באבער הספיק לפני מותו לחבר פירוש למלים יווניות למסכת חולין ובכורות של הירושלמי.

ואעפ"כ התחילו ערעורים על אמיתות ירושלמי זה. ר' שלמה פרידלנדר שטרח כ"כ ליצור אמינות מסביב לכתב היד שמצא, טען כי מצא שוב כ"י נוסף משנת 1600 בערך, של ר' יצחק פרחי שהעתיק מכ"י שהיה בידי הרמב"ם. ר' שלמה הנ"ל כינה עצמו שלמה יאודה אלגאזי ס"ט, כחלק מן ההסוואה שלו. אך לפני מותו הוא התוודה שבדה מלבו את כל החיבור הזה. הוא הספיק לכתוב בעצמו את כתב היד, לשוות לו צורה מאד עתיקה, ולמוכרו למוזיאון וורשה.

ה. - סדר טהרות

הרושם שנוצר מדברי הרמב"ם כאילו יש ירושלמי קדשים, לא זכה לביסוס. מצד שני, למרות שהרמב"ם כתב בפירוש שאין ירושלמי לטהרות, יש לנו שתי מובאות מירושלמי זה. ואלה הן:

1. בהלכות מלכים של הרמב"ם (פ"ה, ה"ח): "מותר לחזור לארץ מצרים לסחורה ולפרקמטיא ולכבוש ארצות אחרות, ואין אסור אלא להשתקע שם". והגהות מיימוני כותב במקום: "בירושלמי דמסכת ידים לשיבה אי אתה חוזר, אבל אתה חוזר לסחורה ולפרקמטיא ולכבוש הארץ ע"כ". אכן במשנה ידים (פ"ד, מ"ג) מדברים על מעשר עני במצרים. ואילו היה תלמוד ירושלמי על ידים, הנושא של חזרה למצרים, בלי ספק היה עולה שם. ירושלמי זה מצוטט גם ע"י הרדב"ז וגם ע"י הסמ"ג, אך בתור "ירושלמי" סתם, בלי הציון "דמסכת ידים". והנה הרי"ף מביא בסוף סנהדרין: "ירושלמי ר"ש בן אלעזר אומר לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, לשיבה אין אתה חוזר אבל אתה חוזר לסחורה ולפרקמטיא ולכבוש הארץ". ציטוט זה אכן נמצא בירושלמי סנהדרין (סוף פ"ט). א"כ מותר להניח שיש שיבוש בהגהות מיימוני. כנראה שהיה כתוב דביר' וקראו דבידים, והיות ואין בבלי על ידים, הוסיפו בירושלמי ידים.
  2. ראה יותר רצינית: במסכת כלים (פט"ו, מ"ו): "המרכוף טהור". מדובר א"כ בכלי שאין לו בית קיבול. בפירוש הגאונים לטהרות¹ מובא פירוש למלת מרכוף: "המרכוף פירוש אמרו שמצאו תלמוד כלים בארץ רומא ומצאו בו פירוש זה הדיבור: סוסיא דבי גוזיתא (כמין סוס עץ שהליצנים משחקים עליו) וכו", ואני אומר שזה מרכוף הוא כלי מְאָרְז לְאָמַר כדכתיב וכו". אין לנו תלמוד בבלי למסכת כלים, לכן יש לנו כאן רמז לתלמוד ירושלמי של כלים, במיוחד שמדובר בארץ רומא שהיתה תחת השפעת תורת א"י. ואעפ"כ אין כאן ראייה חותכת שהיה תלמוד ירושלמי למסכת כלים שהרי הגאון חולק על תלמוד זה. לכן מניחים שמדובר באיזה פירוש למסכת כלים. כל הפירוש הנ"ל של הגאונים מובא בערוך (ערך מרכוף), אך בגירסא שונה: "שמצאו תלמיד כלים", כלומר תלמידים.
- א"כ אין לזוז מדברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה שיש לו ירושלמי טהרות רק על מסכת נדה.

1.- תגלית מן הגניזה

היום הוכרעו כל הספקות לגבי מציאות סדר קדשים וסדר טהרות לירושלמי. בגניזה של קהיר, נמצא מכתב של פירקוי בן באבוי, תלמיד תלמידו של רב יהודאי גאון, לאנשי קירואן. הקשרים של יהודי אפריקה הצפונית עם א"י, מבוססים היו על מסורת עתיקת-יומין מזמן הבית השני. בתקופת פירקוי בן באבוי (סוף המאה הח') קהלות המגרב נתונות היו להשפעתם של שני המרכזים: א"י ובבל. בדברים שיש בהם זיקה לקדושה, לתפלה ולטהרה, נהגו כמנהג א"י, אבל בבעיות של דיני ממונות, שותפויות וקרקעות, בשאלות של הסבר ופירוש למקומות סתומים בהלכה, היו פונים אל ישיבות בבל. וזה מאיר באור מעניין את הכלל: "הלכה כרב באיסורי וכשמואל בממוני" (נזכור כי רב למד בא"י ושמואל בבבל).

---

¹ פירוש הגאונים לטהרות הופיע בשנת תרפ"א (1921) בברלין (מדובר בפירוש הראשון למשנה - הוא מיוחס לרב האי גאון, והשתמשו בו הרי"ש, הרמב"ם ועוד).

ובכן פירקוי כותב לקירואן שיניחו את הלכות א"י ויקבלו עליהם תורת בבל, כי בא"י היה שמד וירדה שם התורה. ואמנם הקיסר הרומאי קונסטנטינוס התנצר בשנת 313, והחל משנת 347, הרומאים רודפים את היהדות בשם הדת החדשה. ואלה דברי פירקוי בן באבוי אל אנשי קירואן:

"ושמענו שזיכה המקום אתכם וקבע בתי-מדרשות בכל מדינות אפריקיא ובכל מקומות שבספרד וזיכה הקבה"ו אתכם להגות ולעסוק בתורה ביום ובלילה ... שמענו שבאו אצלכם תלמידים משיבה ומהן שהיו קודם בא"י ולמדו מנהג א"י ונהגו מנהגי שמד שנהגו בהן בני א"י ועכשיו חמש מאות שנה שגזרו שמד עליהם שלא יתעסקו בתורה ונהגו שמד ולא הניחו מנהג השמד עד היום ... ומקצתן יש בידם פירושים של משנה ושל מקצת תלמוד נשים וכל אחד ואחד מן החכמים הראשונים שילמדו אותם הלכה למעשה ואנן מתאמצים ומתחזקים שישאו ויתנו במלחמתה של תורה ... וכן אמר מר יהודאי ז"ל שגזרו שמד על בני ישראל שלא יקראו קרית שמע ולא יתפללו והיו מניחין אותן ליכנס שחרית בשבת לומר ולזמר מעמדות והיו אומרים בשחרית מעמד וקדוש ושמע בגניבה והיו עושין דברין הללו באונס, ועכשיו שכילה קבה"ו מלכות אדום (הערבים כבשו את א"י מידי הביזנטים, למעלה מ-100 שנה לפני פירקוי בן באבוי), ובטלו גזרותיה ובאו ישמעאלים והניחום לעסוק בתורה ולקרית קרית שמע ולהתפלל ועכשיו אסור לומר דבר אלא כתיקון חכמים וכו"ו".

בקטע נוסף כותב פירקוי: "תדע לך מפני מה אוכלין סירכא בארץ ישראל מפני שאין בידם הלכה אחת מתלמוד הילכת שחיטה ולא מסדרקדשים כולו. נשתכח מהם סדר קדשים ותלמוד סדר טהרות כולו".

ובכן יש לנו עדות של גאון שחי 400 שנה לפני הרמב"ם, שלא היה קיים בימיו לא סדר קדשים ולא סדר טהרות לירושלמי.

ז. - טענת השמד

טענה השמד שמועלית ע"י פירקוי בן באבוי, הועלתה אח"כ בימי הראשונים. בספרד ובאשכנז נהגו להכניס פיוטים בתוך ברכות ק"ש ובתוך חזרת הש"ץ של תפילת י"ח. הפיוטים שנאמרו ב"יוצר המאורות" נקראו "יוצרות" או "מאורות", אלו שנאמרו לפני "והאופנים" נקראו "אופנים", אלה שנאמרו אחרי "ואין לנו עוד אלהים זולתך סלה" נקראו "זולתות", ואלה שנאמרו לפני הקדושה נקראו "קדושות". כל הפיוטים נקראו בשם הכללי "קרובות", ריבוי של "קרובה" (כנראה בגלל שאמר אותם ש"ץ, וש"ץ בלשון חז"ל "קרב" אל התיבה). בצרפתית עתיקה הריבוי היה עם הסיומת *es*, ולכן נוצרה המלה "קרובץ" (בר"ת "קול רנה וישועה באהלי צדיקים", ראה ב"י או"ח סי' סח, ד"ה בענין). יש פיוטים שחוברו כבר בא"י ע"י ר' אלעזר הקליר וחביריו, ועוד הרבה מהם חוברו בספרד ובאשכנז.

ובכן מחלוקת גדולה זעזעה את עולם הראשונים האם מותר או אסור לומר פיוטים אלו, האם זה חשוב הפסק או לא. ר' יהודה אלברצלוני² בספרו ספר העתים (סי' קע"א) מתנגד לכל הוספת הפיוטים, כולל הפיוט "הכל

---

² ר' יהודה אלברצלוני היה תלמיד הרי"ף ונפטר בשנת 1103, באותה שנה כמו רבו. ספרו הגדול "ספר העתים" חובר על "הלכות הרי"ף" בהרחבה רבה, והכיל תשובות גאונים רבות. אורכו היה בעוכרו ורק מעט ממנו נותר בידנו היום. כנראה שספר האשכול של הראב"ד השני משמש מעין קיצור של ספר העתים.

יודוך" שאומרים בשבת, והוא מיעץ לומר את "הכל יודוך" לפני ברכת "יוצר אור", כדי שלא לשנות מטבע שטבעו חכמים. הוא אומר שאת כל הפיוטים הכניסו בשעת השמד³ שיאמרו אותם במקום לימוד התורה. פיוטים אלה הכילו הלכות. הגויים אסרו את לימוד התורה אך לא אסרו את התפילה.

טענה השמד שהועלתה ע"י פירקוי בן באבוי מוזכרת עדיין ע"י הרמב"ן במאה הי"ג. הרי"ף על מסכת ביצה (ה, ע"א) מסיק מדברי התלמוד ששני ימי ראש השנה הם קדושה אחת ולא ספיקא דיומא, "ושמעין מיהא דבני א"י צריכי למעבד שני ימים טובים של ראש השנה".

הרז"ה במאור הקטן חולק על זה וכותב: "ואינן חייבין לשמור כ"א יום אחד בין בר"ה בין בשאר ימים טובים וכן נהגו לעשות בא"י כל הדורות שהיו לפנינו עד עתה חדשים מקרוב באו לשם מחכמי פרובינציאה והנהיגום לעשות שני ימים טובים בר"ה על פי הלכות הרי"ף ז"ל וכן כתב ה"ר אפרים ז"ל כמו שכתבנו אנו. ונמצא בשאלה למר רב נסים ז"ל מלפני רבינו האי גאון ז"ל למה אמר אדונינו כי בני ארץ ישראל תופסין ר"ה שני ימים הלא אנו רואים עד עתה שאין תופסין אלא יום אחד וכו'".

הרמב"ן במלחמת ה' מגן כדרכו על הרי"ף נגד הרז"ה ומסיים: "ואשר אמרו בעבור בני א"י בדורות שלפנינו אינה טענה לפי שגלינו גלות שלמה ובעונותינו לא נשאר בא"י בימים ההם אלא מעטים ואינן בני תורה בנדנד אחר נדנד וטלטול אחר טלטול והוחלף להם בשאר ימים".

---

³ לאמיתו של דבר, מנהגי א"י נבעו בד"כ מפסיקה על פי הירושלמי.